

Elektrické pohony pro náročné úlohy

Ve světě existuje mnoho výrobců elektrických pohonů, které by svým výkonem splnily požadavky kladené na mechanismy určené pro použití v kosmu. Agentura NASA vybrala a použila stejnosměrné pohony švýcarského výrobce Maxon Motor AG. Důvodem jsou vynikající vlastnosti motorů, převodovek s požadovaným výkonem a snímačů značky Maxon, které usnadňují konstrukci kosmické sondy a podporují její spolehlivou funkci (obr. 1).

Roboty na Marsu - rok poté

V lednu 2004 přistála na planetě Mars dvojice robotů Spirit a Opportunity z kategorie kosmických vozidel – Roverů (obr. 2). Už samotný úspěšný přistávací manévr byl považován za obrovský úspěch – zvláště poté, co předchozí sondy byly při pokusu o dosažení povrchu Marsu zničeny (šlo o americkou Polar Lander a britskou Beagle-II).

Agentura NASA přitom doufala, že alespoň jeden z šestikolových roverů dokáže přežít v drsných podmínkách Marsu plánované tři měsíce. Všechno ale bylo jinak: V lednu 2005 Spirit i Opportunity „oslavily“ na Marsu první rok pobytu. A byl to velmi úspěšný rok, ať už z vědeckého nebo, z technického hlediska.

Pro vědecký úspěch mise je přitom nesmírně důležitá právě mobilita obou zařízení. Dosud totiž všechny aparatury na Marsu byly statické. Tím bylo jejich pozorování zkresleno – nemohly si vybírat cíle pro průzkum a nemohly zaujmout polohu vhodnou pro jeho dosahování. Právě mobilita tyto odstí zásadní nevýhody eliminuje.

Obr. 1. Řez komutátorovým stejnosměrným pohonem od firmy Maxon

Robot Spirit úspěšně přistál 4. ledna 2004 na dně kráteru Gusev. Několik dní po přistání si „prožil klinickou smrt“, když závada v softwaru řídicím paměť flash způsobila selhání počítačového systému (neovladatelná částá

nová spuštění hlavního počítače). Závadu se podařilo rychle opravit; bez hlavního počítače by totiž nebylo možné regulovat teplotu robotu v průběhu noci – a na Marsu panují velmi nízké teploty (až $-120\text{ }^{\circ}\text{C}$), které by mohly citlivou elektroniku nenávratně poškodit.

Spirit ale tento, stejně jako několik dalších drobných problémů (kámen zaschlý v jednom z jeho kol apod.), překonal a během ročního pobytu na Marsu jeho dvojče, robot Opportunity, náhoda tomu chtěla, že místem přistání se stal kráter o průměru dvaceti metrů, který byl pojmenován Eagle Crater (Orlí kráter). Právě krátery jsou pro vědce nesmírně zajímavé útvary, neboť otevírají pohled pod povrch planety – na jednotlivé geologické vrstvy, usazeniny apod. A tak není divu, že Opportunity v kráteru zůstal pracovat dva měsíce. Když z něj vyjel, měl najeto jen 144 metrů – ve zhruba stejné době Spirit uháněl k pohoří Columbia a téměř denně překračoval stometrovou hranici denní ujeté vzdálenosti.

Robot Opportunity se přesunul k výrazně většímu kráteru Endurance s průměrem 200 metrů. V červenci 2004 do něj vjel a zkoumal jej téměř půl roku. V současné době míří Opportunity k dalším kráterům. Vědci se zatím nerozhodli, zda se robot vydá na průzkum dalšího z nich, a který to bude.

Shrnuto, mise robotů Spirit a Opportunity stála více než 800 milionů dolarů, ale komentáři se shodují v tom, že jde o jednu z nejlepších investic NASA.

Spirit ale tento, stejně jako několik dalších drobných problémů (kámen zaschlý v jednom z jeho kol apod.), překonal a během ročního pobytu na Marsu jeho dvojče, robot Opportunity, náhoda tomu chtěla, že místem přistání se stal kráter o průměru dvaceti metrů, který byl pojmenován Eagle Crater (Orlí kráter). Právě krátery jsou pro vědce nesmírně zajímavé útvary, neboť otevírají pohled pod povrch planety – na jednotlivé geologické vrstvy, usazeniny apod. A tak není divu, že Opportunity v kráteru zůstal pracovat dva měsíce. Když z něj vyjel, měl najeto jen 144 metrů – ve zhruba stejné době Spirit uháněl k pohoří Columbia a téměř denně překračoval stometrovou hranici denní ujeté vzdálenosti.

Pohony roverů

Podívejme se nyní podrobněji na vlastnosti pohonů od firmy Maxon, na jejichž základe byly vybrány k použití mj. při náročných kosmických misích.

Zvláštní požadavky na pohony

Základním parametrem pohonu pro kosmické mise je jeho hmotnost při požadovaném výkonu. Tuto vlastnost lze vyjádřit hustotou výkonu měřenou např. ve watttech na 1 g hmotnosti nebo na 1 cm^3 objemu pohonu.

Hustota výkonu použitých pohonů ovlivňuje hmotnost celé sondy a projeví se na celkové spotřebě raketového paliva.

Úloha vyžaduje řízení rychlosti v širokém rozsahu a pohyb v obou směrech.

Obr. 2. Vozidlo NASA Mars Rover Spirit 2004 (zdroj:NASA)

Energetická síť sondy i roverů pro napájení motorů je stejnosměrná s malým napětím.

Omezená kapacita napájecích zdrojů vyžaduje pohony s velkou účinností přeměny elektrické energie na mechanickou.

Pohony musí být schopny alespoň krátkodobě vyvinout několikanásobně větší sílu v neočekávaných situacích k překonání zvýšených mechanických odporů.

Požaduje se spolehlivý rozběh i po dlouhé době nečinnosti ve specifické atmosféře a teplotách na Marsu.

Výjimečné vlastnosti pohonů Maxon

Při výrobě motorů, převodovek a snímačů jsou používány nové materiály a technologie. Z nich některé vyvinula sama firma Maxon, věnující se vývoji a výrobě malých stejnosměrných motorů již několik desetiletí. Už od prvních typů komutátorových motorů s permanentními magnety ve statoru bylo jejím cílem nabízet výrobky s nadprůměrnými vlastnostmi a velmi dlouhou dobou života. Vyvinula a patentovala konstrukci a technologii výroby samonosného trubkového vinutí rotoru (viz dále). Firma Maxon trvale vynakládá značné prostředky na vývoj dokonalejších motorů i ostatních prvků pohonů. Několik obecně přijímaných nedokonalostí v pohonech vyřešila na úrovni výzkumu nových materiálů a vývoji technologií.

Motory

Motory použité v rovech mají mechanickou komutaci. Komutace ve stejnosměrných

motorech znamená přepínání proudu do sek-
cí vinutí na základě informace o úhlu natoče-
ní rotoru. Zajišťuje optimální pravý úhel mezi
magnetickými poli statoru a rotoru v celém
rozsahu rychlosti a zatížení. Motor jednodu-
chými prostředky dosáhne velkého kroučícího
momentu v širokém rozmezí rychlosti, kterým
vyniká nad indukčními a krokovými motory.

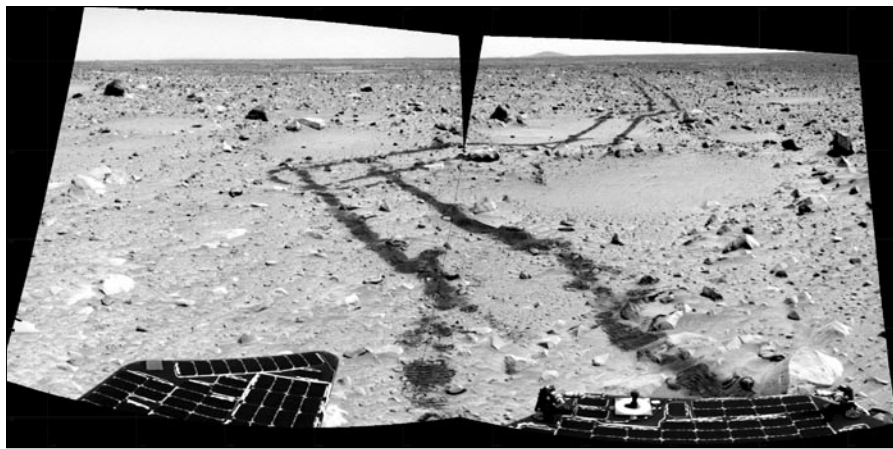
Komutátorové motory Maxon se liší od
konvenčních stejnosměrných motorů pře-
devším již zmíněnou odlišnou konstrukcí
vinutí rotoru. Závity vinutí nejsou obvyk-
lým způsobem vloženy do drážek na pov-
rchu jádra z transformátorových plechů, ale
jsou vytvářeny a uspořádány do tvaru ten-
ké trubky (obr. 4). Větší pracnost a technolo-
gická náročnost samonosného vinutí se pro-
jeví vyšší cenou, ale jsou vyváženy vynika-
jícími vlastnostmi.

Hlavní přednosti samonosného vinutí

Hlavní přednosti skýtané samonosným
vinutím používaným firmou Maxon jsou
stručně shrnuty v tab. 1. Prozkoumejme je
podrobněji.

Potlačené jiskření kartáčů

Jiskření kartáčů na komutátoru, které je ob-
vyklou příčinou konce života motoru, je
v motorech firmy Maxon silně potlačeno.

Obr. 3. Stopy na povrchu Marsu, které zůstávají za robotem Spirit (zdroj: NASA)

Jiskry jsou elektrické oblouky způsobené
indukovaným napětím při zániku magnetické-
ho pole přepojovaného segmentu cívký kartá-
čem. Indukované napětí udrží proud i při vzda-
lování lamely od kartáče a vytáhne za odcháze-
jící lamelou jiskru. Jiskření zesiluje s rychlostí
otáčení. Energie magnetického pole samonos-
ného vinutí je podstatně menší než energie fe-
romagnetického jádra. Výsledkem je dlouhá
doba života komutátoru a kartáčů i při vysoké
rychlosti motoru kolem $10\,000\text{ min}^{-1}$. Z hle-
diska použití v kosmickém vozidle není doba
života motorů kritickým parametrem, ale malé
jiskření se projeví velkou spolehlivostí.

Motory Maxon se vyrábějí s grafitovými
kartáči nebo s kartáči z drahých kovů. Kovo-
vé kartáče mají menší a stálejší přechodový

odpor mezi kartáčem a komutátorem. Pro
další omezení jiskření kovových kartáčů jsou
mezi lamelami rotoru zapojeny kondenzátory,
které pohltí indukovanou energii a sníží napě-
tí vytvářející a udržující jiskru. Jde o metodu
zvanou *Capacity Long Life (CLL)*, jejímž pů-
vodcem je rovněž firma Maxon.

Velká účinnost

Důsledkem odstranění železného jádra
je velká účinnost motorů, dosahující 80 až
90 %, a malá spotřeba energie.

Velký měrný výkon

Protože výkon motoru je součin kroučící-
ho momentu a rychlosti, vede vysoká rychlost
ke zmenšení rozměrů motoru daného výko-
nu. Rychlost konvenčních motorů lze zvyšovat
nad otáčky $3\,000\text{ min}^{-1}$ jen na úkor doby
života, která je pak vlivem silného jiskření
jen několik set provozních hodin. Doba života
komutátorových motorů Maxon je při rych-
losti $8\,000\text{ min}^{-1}$ i více než 10 000 hodin.

Současně motor zaujímá malý prostor.
Pro permanentní magnet je v motorech Ma-
xon využita dutina v samonosném vinutí. Vně
vinutí je pouze tenký feromagnetický plášť,
který uzavírá magnetický tok.

V kosmických vozidlech jsou použity
motory RE s jediným kompaktním perma-
nentním magnetem na bázi vzácných ze-

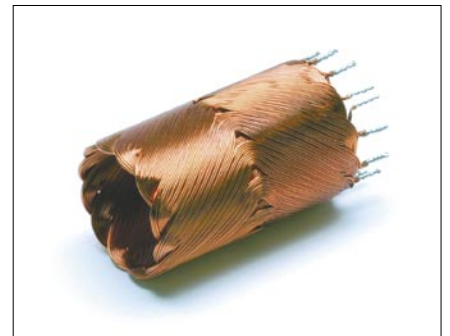
Hlavní přednosti samonosného vinutí motorů Maxon v kostce

- potlačené jiskření kartáčů,
- velká účinnost a malá spotřeba energie,
- velký výkon při malých rozměrech a dlouhé době života,
- krátká elektrická i mechanická časová konstanta.

umožňují použít velkou vstupní rychlost mo-
toru a zmenšují rozměry převodovky.

Snímače

Další modernizace, která předcházela misi
Spirit a Opportunity, je magnetický inkre-
mentální snímač MR. Snímač využívá změ-
nu ohmického odporu mikroprvků z NiFe,
vyvolanou změnou směru magnetického pole
kotoúče se zmagnetovanými 16 až 64 póly.

Obr. 4. Samonosné vinutí podle patentu firmy Maxon

Interpolací přesně matematicky definovaně-
ho průběhu lze na výstupu vytvořit až 1 024
impulsů na jednu otáčku. Snímač je málo cit-
livý na nepřesnost montáže a na otřesy. Zau-
jímá velmi malý prostor.

Přínos misí a aplikací NASA pro Zemi

Firma Maxon dodala pro vozidla Rover
standardní pohony s motory řady RE s mazi-
vem upraveným pro atmosféru Marsu. Pohony
budou vystaveny ve stánku firmy Uzimex
na pražském veletrhu Amper od 5. do 8. dub-
na 2005. Bude možné si je prohlédnout i na-
montované na vystavené kopii roveru, vyro-
bené podle podkladů NASA.

Na veletrhu Amper bude představena
také rozsáhlá nabídka motorů s mechanic-
kou i elektronickou komutací, převodovek,
snímačů, elektromagnetických brzd a řídi-
cích jednotek. Bude tak možné získat před-
stavu o tom, jak využít význačné vlastnosti
pohonů Maxon pro zvýšení úrovně nejrůz-
nějších zařízení.

Václav Brož,
UZIMEX PRAHA, spol. s r. o.,
Tomáš Příbyl,
(tomas.pribyl@seznam.cz)